

Istanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 43
Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan
İstanbul, 1987

SABRİ ÜLGENER'İN BIRAKTIĞI MİRAS

Doç Dr. Ahmed Güner SAYAR *

Profesör Sabri Ülgener'in aziz hatırasına ve akademik kimliğine dair birkaç satırı birbiri ardına getirebilmek herhalde kolay olmasa gerek. Neredeyse iki yıl dolacak! Yokluğunu varlığın büyük teklifi- ne emanet ettikten sonra Sabri Ülgener'in ruhlarmızda bıraktığı boşluğu doldurabilmenin, ona yakın ve onunla beraber olmanın tek ve gerçek yolunu o günden bugüne biraz olsun keşfeder gibiyim. Duygusallığa hiç yer ve imkân tanımadan, bu yolun Ülgener'in sos- yal bilimlerle uğraşanlara makale ve kitaplarında bıraktığı bir dizi problematiğin üzerine cesaretle yürüyüp onun düşünce sistemi ve yöntemi ile yoğrulmak olduğuna inanıyorum. Böylelikle Ülgener ho- canın sahip olduğu ve üzerine titredığı akademik ağırbaşlılığı sür- dürmek gerekiyor. Bu tür bir ihtiyarı kabullenmemek, zannederim, Ülgener hocamızın şimdilik kenarda köşede bulunan ve akademik dost ve yakınları arasında yaşayan sıcak ve samimi anılarının bile za- manın acımasız hükmüyle silinip gitmelerine razı olmak demektir.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okuyanlardan içinde benim de bulunduğum nesil - II. Harp'le ve onun hemen ertesinde doğanlar - pek sathî ve o nisbette politik duyarlılığı ağır basan tek yönlülüğün şu veya bu istikamete kırılmış çizgileri içersinde Pro- fesör Ülgener'i anlamamanın ötesine geçemediler. Ülgener'in öğrencile- ri ondan Keynesgil iktisadı okudular. Öğrencilerinin elinin altında

---

* İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi.

özenle kaleme alınmış bir ders kitabı da vardı. Sabri Ülgener hoca-mızın J. M. Keynes mantığına göre iç iskeletini inşa ettiği bu eseri aslında, onun 1946-1948 yılları arasında Amerika'da Harvard Üniversitesi'nde derslerine katıldığı Profesör A. Hansen'e ve onun Keynes'in 'Genel Teori'sinin başarılı bir vulgarizasyonu olan "A Guide to Keynes"e çok şey borçludur. İşsizlik sorunun çözümünde politikacının iradesini ekonominin gerçek performansının belirleyiciliğinin üzerine çeken Keynesgil eksik-denge anlayışı ülkemize ilk defa, sistemli ve sağlıklı bir tahlille, Profesör Ülgener tarafından getirilmiştir. Çağdaş iktisadî fikirler tarihimizin 1940'lara kadar nasıl bir tamtakırlık içinde bulunduğunu söylemeye gerek bile yok! Ortada, hâlâ Ohannes Paşa'nın "Mebadi-i İlm-i Servet" (1880)'i dolaşmaktadır. 1933 Atatürk Üniversite Reformu ile, kahır yüzünden bir lutf olarak, bazı Alman iktisatçı hocalar Türkiye'ye gelmişlerdi. Ancak bu zevatın pür iktisattan çok iktisat tarihi ve bilhassa Alman Tarihçi Okulu'nun fikir sistemiyle yoğrulmaları Anglo-Saxon dünyasında iktisada ilişkin gelişmelerin ülkemize akışında bir engel teşkil etti. Bu bağlamda, İktisat Fakültesi'nde dersler vermiş İtalyan iktisatçısı Umberto Ricci bir istisna teşkil eder. Onun fakülte yayınları arasında çıkan 'Fayda-Değer'e ait kitabı ciddi bir yankı uyandırmadı. 1950'lerle yabancı akademisyenlerin kendi ülkelerine dönüşleriyle iktisat tedrisatı artık bütünüyle Türk hocalara kalıyordu.

Sabri Ülgener Amerika'dan yurdu döndüğü zaman, II. Harb'in etkisi ile ekonomileri rayından çıkmış ülkelerin iktisadî meselelerinin halli kadar, Türkiye gibi kendi öz tarihinde bir türlü anti-merkantil eğilimleri kıramamış, hatta bunları bir veraset gibi tabakalaşmış bir halde Türkiye Cumhuriyeti'ne ulaştırmış iktisadî geriliğin iktisadî hürriyetçilik içersinde bir yerden kırılmasında iktisat politikaları arayışı içindeydi. Ülgener hoca Keynesgil sistemi anahtar bir model olarak ele alır. Ancak bu modelin gelişmişlik ve az gelişmişlik olgusu karşısındaki başarısını sual etmekten de geri kalmaz. Böylesi bir sual edişte iktisatçı Ülgener sosyolog ve tarihçi Ülgener ile birlikte yol alır. Norm ile reel çatışma odaklığı içersinde 'insan' unsuruna yer verir. Öğrencilerinin istifadesine sunduğu «**Milli Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme**» kitabının uzun soluklu bir eser olarak kalabilmesinin altında zannediyorum, şu gerçek yatmaktadır: Bir norm olarak aldığı Keynes-Hansen modelinin reel karşısında yani gelişmişliğin ve az gelişmişliğin insan ve tarih birikimiyle tutarlılığının incelenmesidir. Nitekim Alman filozofi geleneğinin açık tesiri meselenin ilk kısmında kendini hissettirecektir. Bu çizgiyi biraz da

Sabri Ülgener'in Bıraktığı Miras

Türkiye gerçeğine çekersek onun hemen her teorik çerçeveden bir yol bulup az gelişmişlik standartları karşısında hissettiği rahatsızlıkları okuyucuya aktardığına şahit oluruz. Ülgener'in akademik tevekülün dışına taşmasının ana nedeni onun herhangi bir hakim düşünce akımına zahmetsizce bağlanmanın tekyanlılığa varan bir rahatlığı kabullenmemesidir. Esasen daha Amerika'ya gitmezden çok önce, asistanlık günlerinden beri İktisat Fakültesi'ndeki hocaları - A. Rustow, F. Neumark, G. Kesser - Ülgener'e onun üzerine bir ömür boyu sıcak alâka ile ivazsız-garazsız eğildiği zihniyet meselelerinde Webergil adesinin pekişmesinde çok etkili olmuşlardı. Aynı doğrultuda, Ülgener Alman Tarihçi Okulu'na mensup iktisatçı-sosyologlarını da yakından tanımıştı. Hatta Werner Sombart için kaleme aldığı makalenin Alexander Rustow'u memnun etmesi onun iktisat felsefesi tarihine daha gençliğinde derinliğine nüfuzunun bir işaretidir. Gene bu dönem içersinde, Alman hocalarla aynı kuşaktan ve çevreden, çıraklığını yaşamadan ustalığa geçmiş J. A. Schumpeter de Sabri Ülgener'in ilgi alanındaydı. Schumpeter'i tanımak ve ona ısınmak, bir anlamda, G. Schmoller - C. Menger metod çatışmasına, sonra bu çatışmanın aydınlığında Alman Tarihçi Okulunun tarihperestliğe açık yöntemiyle bulgularının pek sağlıklı bir çevre - bilhassa ileriye dönük tahminlere ulaşmada - oluşturmayaacağına hükmetmek demektir. Ülgener iktisat felsefesinde teorinin hangi hassas fikrî dengeler üzerinde olduğunu bildiğinden J. A. Schumpeter'le Harvard günlerinde sıklaşan sohbetleriyle onunla ilişki dünyası sağlıklı bir mecraya oturmuştu. Schumpeter'in vefatı ile kaleme aldığı yazı ile Ülgener, onun bugün hâlâ yükselen başarı grafiğinin altındaki dünyayı anlamamızda yardımcı olacaktır. Ülgener Schumpeter'e olan bağlılığını hiç bozmadan ömür boyu muhafaza etti. Birçok çalışmasında ona yaptığı atıflar ve benim kendisinden dinlediğim anıları bu sıcaklığın izleridir (1).

(1) Ülgener'in, bir yandan Keynes mantığını izlerken, öte taraftan çok boyutlu bir düşünce ikliminde bulunduğuna işaret etmiştik. Aynı şekilde, J. A. Schumpeter'le kurduğu bağ içersinde, Neoklasik sistemin temel unsurlarının ihata ettiği gerçeğin (normun) somut gerçekle (reel) hesaplaşması Schumpeter'i zorluyordu. Norm'u oluşturan pozitif-normatif iktisatın birbirleri arasındaki uyumsuzluk ona Marx'm etki alanıyla sürekli bir hesaplaşmaya itmişti. Schumpeter'in çözümlemesini bir kenara bırakalım. Ancak tarih filozofu Ülgener de zorlamanın dışında kendini tutamamıştı. Fakat, onun çözümlemesinde iktisadî hürriyetçilik içinde her cihetten hakiki kimliğini kazanmış birey arayışı Schumpeter'in ileriye dönük tahmin-

Keynes'in 'Genel Teori'sinin şöhreti Schumpeter'in skolastisizmini gölgelediği ileri sürülebilir. Ne var ki 1930'ların işsizliği, 1945'lerle ekonomilerin yerlebir olmuş hali devletle ekonomi arasındaki rabıtaya farklı bir istikamet verdi. Aynı şekilde Türkiye ekonomisi 1950'lerle yeni bir iktisat politikasının eşliğindeydi. Keynesgil politikalarda tereddütsüzce birleşildi. Yukarıda sözünü ettiğimiz Ülgener'in ders kitabı bu maddî atmosferi de yedeğine almıştı. Ülgener'in kafasında on yılı aşan bir akademik kuluçka müddetini tamamladıktan sonra 1960'ın ilk yıllarında titizlik ve onun verdiği sıkıntı ile kaleme alındı. Bu eserin kendi çizgisinde ne kadar ustalıkla meseleleri derinliğine kuşatılmasında Ülgener'in şahsî damgasını taşıdığına bir misalle ışık tutmak istiyorum. T. Veblein'in popülarize ettiği göstermelik tüketici teorisi ders kitabı seviyesinde, marko iktisat ve kalkınma iktisadım konu alan eserlerden hiçbirinde Profesör Sabri Ülgener kadar kurumsal faktörlere dayamlardan incelendiğini söyleyemeyiz. Bu yolla Ülgener hocamızın mekanistik iktisatçılarda çoğunlukla rastladığımız tekyönlülüğün önünü bir yerden kestiği görülüyor. Bunu yaparken onun sosyolojiye, tarihî olguları harmanlarken felsefî bir atıf çizgisinden bakması elbette Ülgener'i sözünü ettiğimiz mekanistik iktisatçının maddeye bakışının çok ötesine götürcekti. Din sosyolojisine müracaatla bizim insanımızın Osmanlı tarihi içindeki seyrini sağlıklı bir zemine oturttu. Böylesine azametli bir işi başarıyla sergilerken devrin mimarîsini de izledi. Hatta buna kendisinin bir tutkunluk derecesine vardığı 'hat' sanatını da katmak gerekiyor. O kadar ki Sabri hoca bizde, bu tradisyon içersinde, son talîknüvistlerden biridir. Osmanlı gerçeğini kuşatırken klasik mûsiki ile folklor-mistiği de katmak gerekiyor. Ancak tablo tamam değildir. Ülgener'i en fazla zorlayan ve yoran sosyal tarihimiz içinde artık bir evrad ve erkan masalı olmaktan kurtarılmasına inandığı dinî-manevî amillerin yeridir. Bilhassa Osmanlılarda tarikatların yeri ve bunların alevlendirdiği amillerin kadim Osmanlı ekonomik standartları karşısındaki tavrı olmuştur. Osmanlı tarihi içersinde

---

lerinden çok farklıdır. Kendileriyle vefatından on gün evvel evindeki son sohbetimizde «Yıl 1983. Şimdi şöyle bir başlık altında bir yazı düşünmekteyim. Getirdikleri ve götürdüğü ile bir asır öncesi, Getirdikleri Keynes ve Schumpeter, Götürdüğü ise Marx.» demişti. Sonra bu yazının taslağı üzerinde sohbeti sürdürdüler. Hâlâ bugün Ülgener hocamla yaptığım sohbetleri kaydedemediğim için üzüntü duyuyum. Nitekim vefatı ile bu yazı somutlaşamadı.

Sabri Ülgener'in Bıraktığı Miras

reeli mümkün bütün hatları ile kuşatabilmek Profesör Ülgener kadar pek az kimseye nasib olmuş bir bilgi zenginliğidir.

Ülgener'in bu çok boyutlu akademik sezgisini hangi kaynakları beslemekteydi? Bu soruya cevap aramakla, zannedirim, benim kuşağımın pek anlıyamadığı Sabri hocayı bulmuş olacağız. Bilgin Ülgener'de iktisat bilgisi eşyanın aslına nufûz etmede, onun mümkün olabilen her cihet içersinde ihata edilebilmesinde yol göstericilerden biridir. Ama iktisat ne bu yolların hepsine üstün ne de diğer amillerin etkinliğinde kendi paylarına da nufûz edebilmektedir. Buna göre politika, din vb.'nin de somut gerçeğin kuşatılmasında ayrı ayrı iktisattan etkilenebileceği gibi, iktisattan herhangi bir dış şok almıyan kısımları da mevcuttur. Benzer şekilde bu unsurlar pek rahatlıkla iktisata yön ve şekil verirken, iktisatın yapıdan bağımsız kısmı karşısında hiçbir etkilikleri bulunmamaktadır.

İktisat bilgisinin hemen yanıbaşında Ülgener'in düşüncesini besleyen kanal din, hususiyle, İslamiyet olmuştur. Aslında Sabri Ülgener'in düşünce dünyasını kendi içersinde kemale, bir olgunluğa ve itminana götürmede, 'din'in çok önemli bir payı, o nîsbette kendine has dikkatleri çekici bir hikâyesi vardır. Dinî konularla ilgilenmek herşeyden evvel ona içersinde doğup büyüdüğü alevî hayatın sunduğu bir nimetti. Dedesi İsmail Necati Efendi Nakşibendî meşayihinden idi. Babası Mehmet Fehmi Efendi (Ülgener) ise uzun yıllar Bab-ı Meşihat'ta görev almış son devir İslâm bilginlerinden idi. Bu muhît içersinde dedesinden tasavvufa meyleden yanım geliştirdi. Baba Mehmed Fehmî Efendi'den şer'î ilimler ile hüsnü hat öğrendi. Tasavvufî eserlerin genç Ülgener'in kafasında bir dizi problematiğin doğmasına vesile oldularsa da bunlardan yola çıkılarak sosyal bilimler alanında başarılı tezlerin ortaya çıkması için kader Hitler'den kaçıp İstanbul'a gelen Alman hocaları Ülgener'e yardımcı kılacaktı. Webergil başvuru sistemi ile Ülgener tarih, edebiyat, tasavvuf, fıkıh kitaplarından kendi problematiğine sağlam bir zemine kavuşmuş oluyordu. Sabri Ülgener'in İktisat Fakültesi'ndeki Alman hocaları için 'Aşere-i Mübeşşere' tabirini kullanması, oldukça manidardır. Esasen Webergil adesenin yokluğu, korkarım, bize bugünkü Ülgener'i vermiyecekti. Weber'in ileriye götürülerek Türk-İslâm toplumuna uygulanması Profesör Ülgener'le gerçekleşmiştir.

Weber-Ülgener çizgisinin ehemmiyeti en azından 1774'ü günümüze bağlayan zaman dilimi içersinde tarihî ve aktüel olayların özüne nufûz edebilmede sosyal bilimcileri tekyanhhktan kurtarmış ol-

masmdadır. Bilhassa Osmanlı devlet geleneği içerisinde yoğrulan bizim insanımızın bir çok bağlamlarda Batılı normalara ters düşmesinin en belirgin ifadesini bizatihi 60 yıllık genç Cumhuriyetimizin tarihinde gözlemlenen bazı olaylarda açık seçik görmek mümkündür. Tarihi bir muhasebeye başvurmadan bu düğümlenmelerin varlığını bazı sathî ve kısa soluklu açıklamaların güdümüne vermekle işin içinden çıkılamıyacağı bir gerçektir. Ülgener hoca dikkatlerimizi iki asırlık çağdaşlaşma sürecinin yer yer tıkanması gerçeğinin dipköklerine çekti. Tanzimat'a kadar hep bir tutku halinde bir dizi olayın alevlenmesinde adeta görünmez bir el olan özel mülkiyetçi eğilimler, dış dengelerin de verdiği şoklarla, kadim Osmanlı ekonomik çerçevesini şirazesinden çıkarmıştı. Tanzimat'ın 'ekonomi politik'ine ise bir türlü ayak uydurulamamıştı. İktisadî rasyonelliği, bir hesap-kitap insanı olmanın mesuliyetini sistemleştiremeyen bizim insanımız, bir kuşaktan ötekine, bu mirasını kesintisiz devrederek, 1980'lere ulaşıyordu. İlk defa 1951 de sessiz sedasız neşrolunan «İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri» bu sorulara çözümler getiren önemli bir eserdir. Benim kuşağım bir nesil daha geriye götürürseniz bu aşağı yukarı Cumhuriyet'in ilk kuşağı olacaktır. Ülgener'in bu eseri bu iki kuşak üzerinde kayda değer bir iz bırakmadı. Sadece bu eseri ile dolaylı ya da dolaysız, fakat şahsiyeti, kültür adamlığı ve çelebiliğiyle Ülgener en sıcak kabulü kendisinden evvelkilerde E. Mardin, C. Bilsel ile, A. S. Ünver, A. Gölpınarlı, E. H. Ayverdi, A. H. Tanpınar, Z. F. Fındıkoğlu, Ö. C. Sarç ve Ö. L. Barkan gibi 1900'ler kuşağının temsilcilerinden gördü. Kendi kuşağından ise N. Berkes, O. Tuna, R. Ş. Suvla, M. İnan, F. Bayramoğlu, H. İnalçık ve H. Furgaç. Elbette liste tamam değil! Yazdıklarıyla Ülgener'in tezi ne, rahmetli Barkan'ın ultra-amprisizmi bir kenara bırakılacak olursa, bu kuşaktan sahip çıkanlar oldu. Sözelimi N. Berkes bir dipnotla bile olsa bu duyguyu dile getirdi (2). A. H. Tanpınar'ı da zikretmek gerekiyor. Sabri hocamdan dinlemiştim: Tanpınar'la bir araya geldiklerinde rahmetli üstad Tanpınar Sabri hocamıza «İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri»ni büyük bir coşku ve istifade ile okuduğunu, kendi eseri olan «19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi»ni bu eserin aydınlığından yeniden basıma hazırhyacağımı ifade etmişti. Tanpınar'ın bir müddet sonra vefat etmesiyle eseri olduğu gibi kalır. Yalnız ortada Tanpınar'ın vefatından takriben bir yıl evvel

(2) «Asya Mektupları», (İstanbul, 1976), sf. 29-30, dn.

Sabri Ülgener'in Bıraktığı Miras

kaleme alınmış bir gazete yazısı vardır. Şayet Tanpınar tiryakileri «Şark ile Garp Arasında Görülen Esaslı Farklar» başlıklı yazıyı(3) okuyacak olurlarsa bu yazıda Ülgener tesirinin Tanpınar'dan yansıdığını göreceklere.

Yaptığı işi öyle pek büyütmiyen bu aziz ve müstesna ruh bir kuyumcu sabrıyla üzerine yıllar boyu titredığı çalışmalarının çağdaş düşünce tarihimiz içindeki pay ve misyonunun üzerine pek gitmezdi(4). Bence Ülgener'in ataleti ile yukarıda sözünü ettiğim Cumhuriyet'in ilk kuşağının cevvaliyeti herhalde bizde dinin yaptırım gücünün anlaşılmasında, daha açık bir ifade ile, dini ekonominin güdümüne verilmiş bir üst yapı kurumu olarak görülmesine neden olmuştur. 1980'den sonra şah-eserinin aradan geçen otuz yılın aydınlığında tadil ve ikmal ile ikinci kez basımı gerçekleşti. Üzerinde 1945'den beri oynadığı «Zihniyet ve Din» ise 1981'in sonunda neşredildi. Ülgener 1980'lerde ekonomi-din ilişkisine yeni bir boyut getirdi. Ülgener ilişkiyi acausal bir atıf çizgisine bağlarken, zannediyorum, iki işaret bunda önemli bir rol oynadı. Bunlardan ilki, kendisinin sohbetlerimizde çokça zikrettiği, Profesör T. W. Hutchison'un 'Frederic Engels and Marxist Economic Theory' adlı makalesinde zikrettiği Engels'in bir mektubu. Diğeri J. A. Schumpeter'in kapitalizmden sosyalizme geçişte sosyalizme alternatif olarak etiketlediği ekonomik düzen. Ülgener dinin belirleyiciliğinden ekonominin belirleyiciliğine kadar bütün çizgileri tek bir başvuru sistemine bağlamıyor, aradaki karşılıklı etkileşimi, her ikisinin de yapıdan bağımsız kısımları arındırıldığında, acausal bir ilişki çerçevesinin aydınlığında ele almanın nisbi mutlaklığım bize gösteriyordu.

Görülüyor ki tabam öğrencileri olan iktisatçı Ülgener sosyolog ve tarih filozofu olarak daha az anlaşılabilir bir muhitteki yerini almış oluyor.

(3) «Cumhuriyet», 6.IX.1960. Aynı yazı «Edebiyat Üzerine Makaleler», (İstanbul, 1969), sf. 132-135 de yeniden neşredimiştir.

(4) Bazen bu çalışmasının D. Avcioğlu, İ. Cem tarafından kitaplarında zikredilmiş olmalarından dolayı menuniyetini ifade ettiğine şahit oldum. Hatta, kendilerinden dinlediğime göre, yazar Yaşar Kemal kendisini bir yerde tebrik etmiş, eserinden övgüyle söz açmış. Belki bu listeyi daha da uzatmak, işittiğim ne kadar doğru bilmiyorum, Kemal Tahir'e kadar getirmek mümkün. Benim kuşağımdan sadece iki kişi Ülgener'in eserinden söz açtılar. İlki A. Debbagoğlu ikincisi ise S. İleri idi. Pek tabiidir ki. Ş. Alpay'ın Ülgener üzerine gösterdiği duyarlılığı ve onunla yaptığı mülakatı da bu bağlamda hatırlamalıyız.

Sabri hoca tarih, edebiyat, tasavvuf, fıkıh, folklor-mistik vb.'ni somut olguları kuşatmada samimi ve su katışmadık bulduğu için kullandı. Metafiziğe kapı açması İslami tasavvufu benimsemesi de bu yöndendir. Esasen filozof K. Popper de somutun kilitlenmesi halinde bu yolun zaruretine dikkatlerimizi çekmemişmiydi? Ancak Ülgener hoca ne bu yolu ikbal için zorladı, ne teselli tasavvufuna daldı, ne de kimseye inabe etti. Mesud ve asudé bir hayatı teklifsizce ilim uğruna sarf etti. Bu haliyle akademik dost ve yakınları için örnek bir insan oldu. Gönlünde hür ve engin yaşadı. Vakür idi ama mütekebbir değildi. Derviş değildi ama dervişmeşrebtî. Vefatı ile çağdas Türk düşüncesi önemli bir temsilcisini kaybetti.

Erenköy'deki saadethanesinde yaptığım sohbetlerden geriye dönüp bakınca onu sevmenin bıraktığı ipuçlarını sürdürmek olduğuna bir kez daha inandım. Aziz hocama Cenab-ı Hak'tan rahmetler niyaz ediyorum.

Dü şah-ı gamda bu bi-çareyi koyup gittin.

Sen sefer eyledin amma beni garib ettin.